

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXXI (2/2024)

nadesłany: 24.04.2024 r. – przyjęty: 20.09.2024 r.

Dorota MONIKA ZAWORSKA-NIKONIUK*

**(Re)konstrukcje kobiecości w programie rozrywkowym
Damy i Wieśniaczki, emitowanym w TTV –
perspektywa badań pedagogicznych**

(Re)constructions of femininity in the entertainment programme „Ladies and Peasants” broadcast on TTV – the perspective of pedagogical research

Abstrakt

Cel. Celem badań jest poznanie dominujących przekazów mieszkanek miast i wsi prezentowanych w programie *Damy i Wieśniaczki*. Przedmiotem badań jest program telewizyjny. Ramę pojęciową badań stanowiły podstawowe kategorie pedagogiki społecznej. Próbą badawczą było siedem sezonów programu (101 odcinków), emitowanych w TTV w latach 2016–2023. Ze względu na to, że przedmiotem badań jest program telewizyjny, przekaz jest tu jednostronny, a jego oglądanie nie wymaga od widza żadnej dodatkowej aktywności poza pasywnym odbiorem. Obrazy wieśniaczek i dam kreowane w programie mogą narzucać odbiorcom definicje kobiecości, są więc szczególnie istotne z perspektywy pedagogiki społecznej, uwrażliwionej na społeczne (w tym płciowe) nierówności.

* e-mail: d.zaworska-nikoniuk@uwm.edu.pl

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk Społecznych, Oczapowskiego 2, 10-719 Olsztyn, Polska

University Warmia and Mazury University in Olsztyn, Faculty of Social Sciences, Oczapowskiego 2, 10-719 Olsztyn, Poland

ORCID: 0000-0003-3645-4939

Materiały i metody. Metodą zbierania danych było przeszukiwanie źródeł wtórnych, zaś strategią analizy danych była analiza dyskursu.

Wyniki i wnioski. Tożsamość damy określały dyskursy nowobogactwa, luksusu, doskonałości ciała, wiecznej młodości, zaś wieśniaczki – zaniedbania i biedy, ciała niedoskonałego i nieadekwatnego. Kategorię domu rodzinnego wieśniaczki zdominowały dyskursy zaniedbania, niechlujstwa (brudu), biedy, zaś damy – luksusu, modnej architektury, nieskazitelnej czystości, przestrzeni, samotności. W prezentacji rodziny i życia rodzinnego w dyskursach kobiety ze wsi uwidacznia się sylwetka kobiety-Atlasa (siłaczki), żyjącej w rodzinie patriarchalnej, matki-misjonarki, natomiast damy: równouprawnienia płci, kobiety zdobywanej i uwodzonej, tęsknoty za macierzyństwem. Praca zawodowa wieśniaczki ukazywana była jako praca dobrej rolniczki i uległej żony, zaś damy jako lekka i przyjemna, będąca realizacją pasji i marzeń. W kategorii czasu wolnego wieśniaczki wyróżniono dyskurs pielęgnacji więzi rodzinnych i sąsiedzkich, ludowej zabawy, celebrowania tradycji, zaś damy – dyskurs próżności i konsumpcjonizmu.

Słowa kluczowe: praca zawodowa, macierzyństwo, czas wolny, analiza dyskursu, kategorie pedagogiczne, życie rodzinne, środowisko miejskie i wiejskie.

Abstract

Aim. The aim of the research is to understand the dominant messages of women living in cities and villages presented in the program “Ladies and Peasants”. The subject of the research is the transmission of the television program.

Methods and materials. The data collection method was source searching and the data analysis strategy was discourse analysis.

Results and conclusion. The data collection method was searching secondary sources, and the data analysis strategy was discourse analysis. Results. The identity of a lady was defined by discourses such as nouveau riche, luxury, body imperfection, eternal youth, while a peasant woman’s identity was defined by discourses of neglect and poverty, an imperfect and inadequate body. The category of a peasant woman’s family home was dominated by discourses: neglect, sloppiness (dirt), poverty; and for ladies: luxury, fashionable architecture, impeccable cleanliness, space, solitude. In the presentation of family and family life in the discourses of a woman from the countryside, the figure of the Atlas woman (Strong Woman), living in a patriarchal family and a missionary mother, is visible. And ladies: gender equality, a woman conquered and seduced, a longing for motherhood. Professional work in the case of a peasant woman was portrayed as: a good farmer, a submissive wife; and we will give it as “light and pleasant”, “fulfilment of passions and dreams”. In the category of peasant women’s free time, the discourse of cultivating family and neighbourly ties, folk fun, and celebrating traditions was distinguished; and we will give a discourse on vanity and consumerism.

Keywords: motherhood, discourse analysis, free time, professional work, pedagogical categories, family life, urban and rural environment.

Wprowadzenie – ustalenia definicyjne

Środowisko miejskie i wiejskie w pedagogice społecznej określa się, jak pisze Bożena Matyjas (2019), jako „dwie przestrzenie życia jednostek, grup czy zbiorowości” (s. 326), o odmienności historycznej, kulturowej, socjologicznej, socjalizacyjnej i wychowawczej. Na tej bazie konstruowane są najczęściej ich definicje, w których uwzględnia się następujące kryteria: demograficzne (wielkość populacji), administracyjne (przestrzenie podlegające danej jednostce administracyjnej), zatrudnienia (rolnicze lub pozarolnicze), architektoniczne (niska zabudowa lub wysokie budynki), przyrodnicze (jakość powietrza, dostępność terenów zielonych), technologiczne (dostępność i umiejętność posługiwania się nowymi technologiami) oraz wieloczynnikowe (w tym edukacyjne, socjalizacyjne i wychowawcze) (Matyjas, 2019). Wspomniane kryteria konstruowane są na zasadzie przeciwieństw i mają podkreślać cechy znamienne dla wspomnianych obszarów.

Wieś jest tu pojęciem wieloznacznym i niejednorodnym, obejmującym zarówno obszary zmodernizowane (położone blisko ośrodków miejskich, z dominacją miejskiego stylu życia), upadające (zagrożone wyludnieniem, z dominacją gospodarki rolnej, ale z małymi możliwościami znalezienia zatrudnienia, co jest spowodowane postępowaniem technicznym) oraz zmarginalizowane (z zachodzącym procesem wyludnienia, zdominowane przez rolnictwo, z nikłymi możliwościami prowadzenia działalności gospodarczej bądź usługowej) (Gorlach, 2004).

Miasto natomiast jest względnie stałą i ukształtowaną jednostką osadniczą o intensywniej zabudowie, z dominacją zabudowy wielorodzinnej, z małą ilością terenów rolniczych, o dużej liczbie mieszkańców (w zależności od niej dzieli się miasta na małe, średnie i duże), o pozarolniczych formach zatrudnienia, z wysoko rozwiniętą infrastrukturą i silnym przemysłowieniem (Dymnicka, 2013). Odmienna lokalizacja obu przestrzeni powoduje różnice w codziennym życiu ich mieszkańców.

W literaturze pedagogicznej najczęściej wspomina się o nierównościach edukacyjnych dzieci i młodzieży urodzonych na terenach wiejskich (zwłaszcza na wsiach popegeerowskich) (Kwieciński, 2002). Nierówności te wynikają z likwidacji szkół wiejskich i trudności w dojazdach do miast (Matyjas, 2012) oraz z braku miejsc pracy poza gospodarką rolną (i związanych z tym trudności ekonomicznych prowadzących czasem do ubóstwa) (Szopa, 2012). Wymienia się także mniejszy dostęp do placówek opiekuńczo-wychowawczych, który uniemożliwia kobietom wychowującym dzieci podjęcie pracy zarobkowej, oraz trudności komunikacyjne utrudniające zaspokajanie

codziennych życiowych potrzeb rodzin (odległość od sklepów, galerii handlowych, specjalistycznych placówek służby zdrowia, instytucji kulturalnych oraz edukacyjnych). Nierówności tego typu dotyczą rodzin żyjących na wsi od pokoleń, w odróżnieniu od zamożnych rodzin, które osiedliły się na wsiach, ale korzystają ze szkół miejskich i pracują w miastach. Wskazuje się przy tym na większą niż w miastach czystość powietrza, przywiązanie członków społeczności do natury i tradycji, silniejsze więzi rodzinne i sąsiedzkie oraz wyższą religijność mieszkańców (Matyjas, 2019). Natomiast w miastach rozwój gospodarczy, społeczny i technologiczny ułatwia znalezienie pracy i samodoskonalenie. Przestrzeń miejska zaprojektowana jest tak, aby zaspokoić (a często także sztucznie rozbudzić) potrzeby mieszkańców, cechują ją interesująca architektura, zabytki, muzea, kina i galerie handlowe (Prokopska, Matyka, 2017). Życie codzienne bywa tu lżejsze i wygodniejsze niż na wsiach ze względu na szeroką ofertę pomocy w jego organizacji (od placówek opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci po dowóz zakupów i gotowych posiłków do domu). Miasta cechuje większe zanieczyszczenie powietrza, wysokie zatłoczenie oraz natężenie hałasu, szybsze tempo życia, anonimowość mieszkańców i większa przestępczość. Poczucie bezpieczeństwa jest tu mniejsze, a więzi sąsiedzkie niemal nie istnieją (występują raczej relacje przyjacielskie i towarzyskie). Kontakty interpersonalne są powierzchowne, a przywiązanie do tradycji i rodziny mniejsze, rodziny są bardziej rozproszone, często nie mieszkają wspólnie (Kozioł, 2010). Pierre Bourdieu twierdzi, że ludzie w miastach dysponują zupełnie innym kapitałem kulturowym niż mieszkańcy wsi (Bourdieu, Passeron, 1990), a kapitał ten determinuje ich styl życia (w tym preferencje estetyczne). Nierówności uwidaczniają się już w warstwie semantycznej określającej mieszkanek i mieszkańca danego terenu, choć terminy są tu nieściśle. Pojęcie „wieśniak” („wieśniaczka”) występuje w dwóch znaczeniach. Pierwsze z nich oznacza mieszkańca (mieszkanek) wsi, rolnika (rolniczkę), chłopca (chłopkę) lub ziemianina (ziemiankę). Drugie znaczenie jest pejoratywne: oznacza ono osobę niekulturalną, nieobytą, kmiota (kmiotkę), prostaka (prostaczkę) (Gaze, 2015). Mieszkaniec miasta nosi nazwę „miastowego” („miastowej”), czyli osoby pochodzącej z miasta lub mieszkającej w mieście, przynależnej do miasta, mieszkańca (mieszkanki) miasta (zob. *Słownik Języka Polskiego*, Miastowy [hasło]), nie ma tu jednak odpowiednika konotacji negatywnych (jak w przypadku wieśniaka).

Założenia metodologiczne badań własnych

Damy i Wieśniaczki to polski program rozrywkowy emitowany w TTV, którego koncepcja polega na zamianie domów, budżetów i codziennych obowiązków (rodzinnych, zawodowych, gospodarczych) kobiet mieszkających w środowisku wiejskim oraz wielkomiejskim. Mieszkanki wsi to grupa nieheterogeniczna, obejmująca zarówno kobiety

urodzone w miastach (które osiedliły się na wsi w wyniku życiowych wyborów, a ich celem było prowadzenie gospodarstw ekologicznych lub agroturystycznych), kobiety od dziecka mieszkające i pracujące na wsi (żyjące w rodzinach wielopokoleniowych i posiadających własne gospodarstwa rolne różnych rozmiarów) oraz ubogie mieszkanki wsi pochodzące ze środowisk byłych państwowych gospodarstw rolnych, żyjące często poniżej tzw. minimum socjalnego*, w trudnych warunkach lokalowych, nieposiadające stałych dochodów ani własnych gospodarstw rolnych. W programie ukazano przy tym mieszkanki dużych aglomeracji miejskich, przeważnie utrzymujące się z własnej pracy (często pracujące w tzw. wolnych zawodach), których budżet pozwala zaliczyć je do klasy średniej. Uczestniczki programu, zwane odpowiednio wieśniaczką (tu: w znaczeniu mieszkanki wsi) lub damą (termin nieadekwatny, chodzi o mieszkankę miasta), zamieniają się rolami. Mają do dyspozycji budżet na wydatki osoby, z którą się zamieniły, oraz jej listę zadań do wykonania. W przypadku dam zadania te związane są przeważnie z pracami rolnymi, tj. dojenie krów i kóz, sprzątanie obory lub stajni, opieka nad pszczołami, pielenie chwastów, robienie zakupów, palenie w piecu, rąbanie drewna na opał, czyszczenie studni, gotowanie tradycyjnego taniego obiadu, urządzenie domowej uroczystości przy małym budżecie, spotkanie z bliskimi zmienniczki i spędzenie z nimi wolnego czasu w jej ulubiony sposób. Zadania wieśniaczki natomiast to m.in. zakupy odzieży oraz bielizny, wizyta u fryzjera, wizyta w gabinecie medycyny estetycznej (wstrzykiwanie w twarz kwasu hialuronowego), wizyta w gabinecie stomatologicznym (większość uczestniczek programu ma braki w uzębieniu), jedzenie posiłków w wykwinnych restauracjach, korzystanie z salonu masażu, zwiedzanie miasta, podejmowanie aktywności zawodowej, którą wykonuje dama (nie zawsze charakter pracy damy pozwala jednak na zamianę).

Celem prowadzonych badań jest poznanie dominujących przekazów odnoszących się do sposobu życia kobiet mieszkających na wsi oraz w mieście prezentowanych w analizowanym programie. Ze względu na to, że przedmiotem badań jest program telewizyjny, przekaz jest tu jednostronny, a jego oglądanie nie wymaga od widza żadnej dodatkowej aktywności (Surowiec, Wilczyńska, Orlot, Waszkiewicz, 2018) poza pasywnym odbiorem. Obrazy wieśniaczek i dam kreowane w programie mogą narzucać znaczenia kobiecości odbiorcom, są więc szczególnie istotne z perspektywy pedagogiki

* Minimum socjalnym nazywamy wskaźnik określający koszty utrzymania gospodarstwa domowego w oparciu o tzw. koszyk (czyli dobra niezbędne do zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych na niskim poziomie). Składniki koszyka mają służyć nie tylko podtrzymaniu życia (wydatki na żywność, odzież, obuwie, ochronę zdrowia i higienę), lecz także umożliwić posiadanie i wychowywanie dzieci oraz utrzymywanie minimum więzi społecznych (np. koszty komunikacji i łączności, wydatki na kształcenie i wychowanie dzieci, na kontakty rodzinne i towarzyskie lub podstawowe uczestnictwo w kulturze). Minimum socjalne różni się od minimum egzystencji.

społecznej uwrażliwionej na społeczne (w tym płciowe) nierówności. W perspektywie pedagogiki społecznej media masowe, a zwłaszcza kultura popularna, są istotnym środowiskiem wychowawczym (przestrzenią wychowania), co akcentuje m.in. teoria edukacji równoległej (Zaworska-Nikoniuk, 2008).

Problem główny postawiony w badaniach brzmiał następująco: Jakie dyskursy odnoszące się do kategorii pedagogicznych można wyróżnić w przekazie programu rozrywkowego *Damy i Wieśniaczki*? Ramę pojęciową badań stanowiły podstawowe kategorie pedagogiki społecznej, tj. dom i rodzina, życie, praca zawodowa, czas wolny. W prowadzonych badaniach wykorzystałam metodę doboru próby, zbierania danych i analizy danych, według klasyfikacji metod Krzysztofa Konarzewskiego (2000). Próbę badawczą stanowiło siedem sezonów składających się łącznie ze 101 odcinków programu *Damy i Wieśniaczki*, emitowanego w TTV w latach 2016–2023. Archiwalne odcinki oglądałam za pomocą serwisu internetowego VOD Player.pl, po wykupieniu dostępu. Dobór próby zdeterminowały względy poznawcze oraz kryterium dostępności i przydatności badawczej (Juszczak, 2013). Metodą zbierania danych było przeszukiwanie źródeł wtórnych, które rozumiałam zgodnie z definicją Krzysztofa Rubachy (2016) jako „poszukiwanie niematerialnych śladów ludzkiej działalności zastanej przez badawczą” (s. 159). Strategią analizy danych była analiza dyskursu rozumiana zgodnie z ujęciem Bernadetty Jabłońskiej (2013) jako: „badanie dyskursywnego wymiaru rzeczywistości społecznej” (s. 48).

Dyskursy wyróżnione w kategoriach pedagogicznych programu *Damy i Wieśniaczki* – wyniki badań własnych

Kategoria dam i wieśniaczek

Dama w kontekście historycznym oznaczała arystokratkę lub kobietę pochodzącą z wyższego stanu społecznego, o nienagannym wyglądzie, ogładzie i manierach. Współcześnie tym mianem określa się kobietę wytworną, ubierającą się elegancko i dobrze wychowaną. W przekazie programu *Damy i Wieśniaczki* jego twórcy używają go w odniesieniu do kobiet zamożnych mieszkających w przestrzeni miejskiej, które same uważają siebie za damy. Prezentowane tu damy, choć dysponują sporym budżetem przeznaczonym na oddawanie się przyjemnościom oraz poprawianiu własnego ciała za pomocą chirurgii plastycznej i medycyny estetycznej, nie zawsze mieszczą się we wspomnianej definicji. Używają wulgarnych słów, oceniają inne kobiety, epatują seksualnością, ich strój pozostaje zupełnie nieadekwatny do okoliczności, w których się znajdują. Zgodnie z koncepcją kultury popularnej można zauważyć w przekazie programu tzw. metanarracyjność męskiego oka, czyli konstruowanie kobiecości w oparciu o to, jak widziana jest przez mężczyzn (Melosik, 1996). Prezentowane tu kobiety

mają przede wszystkim budzić pożądanie mężczyzn i mieć urodę zgodną ze stereotypowym kanonem piękna: długie włosy (przeważnie jasne), długie nogi, widoczne pośladki zarysowujące się pod ubraniem, okrągłe, duże piersi (zwykle powiększane chirurgicznie), wielkie usta (w większości wypełnione kwasem hialuronowym), długie sztuczne rzęsy i jeszcze dłuższe paznokcie. Są to atrybuty damy prezentowanej w programie. Narratorem jest mężczyzna pozwalający sobie na seksistowskie komentarze, np. „Wzrok przykuwa co innego” (zbliżenie kamery na biust) i kontynuujący: „bogata osobowość damy” (narrator, sezon 5, odc. 1). Ujęcia kamery fragmentaryzują kobiece ciało i skupiają się często na jego intymnych częściach.

Ubiór dam (któremu poświęcają one wiele uwagi) ma kojarzyć się z luksusowym życiem, często także z erotyką (tu rozumianą jako umiejętność wzbudzania pożądania u mężczyzn). Są to wysokie szpilki wydłużające nogi, drogie futra (naturalne), wyszukana bielizna osobista (koronki, czerwień, pasy do pończoch itp.), dodatki lateksowe i skórzane (wraz z rekwizytami typu kajdanki, pejczy itp.). Dobra te znajdują się w ogromnych szafach zajmujących dużą część powierzchni mieszkania i przechowywane niczym na wystawie w sklepie. Uczestniczki mówią na przykład: „Ja sobie kupiłam życie w luksusie i chcę w tym trwać” (Katarzyna, sezon 5, odc. 6), „Ja w życiu żyję. Ja zarabiam, ja wydaję” (Laluna, sezon 6, odc. 8). Rzadko wspominają przy tym o cechach osobowości, pochodzeniu społecznym czy wykształceniu. Można odnieść wrażenie, że *habitus* damy konstruowany w przekazie to bycie kobietą bogatą, nieco tandetną, zupełnie nienaturalną, nowobogacką*. W programie prezentowane jest kobiece ciało „przeestetyzowane i idealne” (Gromkowska, 2002, s. 97).

Od dam mają się odróżniać wieśniaczki – mieszkanki wsi o różnym pochodzeniu społecznym i statusie materialnym. Tym, co je łączy, jest mniejsza koncentracja na własnej powierzchowności. Niektóre z nich wydają się zaniedbane z powodu niedoborów finansowych (braki w uzębieniu), organizacyjnych (praca na roli zajmuje większą część dnia), braku potrzeby (cenią praktyczny ubiór). Wieśniaczkę od damy odróżnia ciało. Jest ono naturalne, niepoprawione, niewymodelowane, przede wszystkim pulchniejsze, mające kojarzyć się z pracą i rozrodznością (duże piersi, pełne biodra). Kobiety te charakteryzuje naturalny wygląd twarzy, ich włosy są związane lub obcięte (by nie przeszkadzały w pracy), a dłonie nieco zniszczone (paznokcie krótko opiłowane, niepomalowane). Wieśniaczka nie mieści się w stereotypowym kanonie piękna. Ciężka praca, trud włożony w prowadzenie domu oraz wychowanie dzieci sprawiają, że na damach wypowiadających się w programach wieśniaczki oglądane na fotografii sprawiają wrażenie starych, zmęczonych życiem i zaniedbanych. Naturalna kobiecość

* Według *Słownika Języka Polskiego* pojęcie to odnosi się do osób niedawno wzbogaconych, niemających kultury i okazujących to w sposób ostentacyjny (zob. *Słownik Języka Polskiego*, Nowobogacki [hasło]; *Wikipedia*, Nowobogactwo [hasło]).

(niepoprawiona) jest ukazywana jako nieadekwatna, nieprzystająca do współczesnych kanonów piękna, gdyż wieśniaczka nie próbuje wyglądać młodziej i lepiej. Taką interpretację narzucają wieśniaczkom i widzom twórcy programu (uwidacznia się to szczególnie w jego finale, gdy styliści „upiększają” kobietę ze wsi). Kobiety ze wsi, pytane o to, jak definiują damę (prawdopodobnie w wyniku wcześniejszego oglądania programu), również odnoszą się do cielesności i statusu materialnego. Dominujący dyskurs kobiecości zostaje przyswojony przez wieśniaczki jako obowiązujący, uwidacznia się tu swoista „uniwersalizacja kulturowych arbitralności grupy dominującej”, o której wspomina m.in. P. Bourdieu (za: Melosik, 2013, s. 31). Świadczą o tym wypowiedzi wieśniaczek, przykładowo Marianna mówi: „Gdybym miała tyle kosmetyków, to byłabym kimś. Pieniądze robią swoje” (sezon 4, odc. 5).

Kategoria domu rodzinnego

Dom rodzinny jest jedną z centralnych kategorii pedagogicznych, zaliczonych przez Andrzeja Ładyżyńskiego (2017) do „kategorii pulsujących” (s. 12), co akcentuje wieloznaczność i niejednorodność pojęcia w zależności od jego kontekstu. Dom w teoriach pedagogicznych rozumiany jest jako podstawowa przestrzeń (środowisko) o walorach wychowawczych, opiekuńczych i socjalizacyjnych. Jak pisze wspomniany autor: „to przestrzeń niezwykła, traktowana w wielu szerokościach geograficznych oraz wielu kulturach jako centrum świata, sam jego środek, miejsce o unikalnej, wyjątkowej wprost wartości” (Ładyżyński, 2017, s. 12). Kojarzy się z poczuciem bezpieczeństwa, miłością, ciepłem, prywatnością, schronieniem. Dom rodzinny to nie tylko pomieszczenie mieszkalne wyposażone w odpowiednie sprzęty, lecz także szczególny rodzaj bliskości i więzi społecznych tworzonych przez domowników (Krzesińska-Żach, 2007). W badaniach prowadzonych na potrzeby niniejszego artykułu dom rodzinny rozumiany był symbolicznie, jako przestrzeń mieszkalna, w której znajdują się osoby bliskie, partner życiowy i dzieci.

Wieśniaczki mieszkają najczęściej w zaniedbanych domkach jednorodzinnych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie, często wymagających gruntownego remontu, niedostosowanych do potrzeb i wielkości rodziny (mała liczba izb mieszkalnych). W niektórych z nich nie ma łazienki, a toaleta znajduje się na zewnątrz (wiejski wychodek), czasem nie ma bieżącej lub ciepłej wody. Kuchnie urządzone są skromnie, nie ma w nich nowoczesnych sprzętów gospodarstwa domowego, przeważają kuchenki węglowe lub mocno zużyte gazowe. Inną opcją zamieszkiwania na wsi są małe mieszkania w niskich zabudowach wielorodzinnych, o słabym standardzie i skromnym wyposażeniu. Rodziny zamieszkują małe pomieszczenia, choć czasem dysponują dużymi, lecz niewykończonymi (z powodu braku funduszy) domami. W małych pokojach dominują meble z PRL-u, niezmieniane od pokoleń: wersalki, tapczany, łóżka dziecięce, stoły, krzesła. Brakuje wyodrębnionej przestrzeni dla dzieci, młodzieży i dorosłych,

a w prezentowanym lokum panuje chaos i nieporządek, często jest też brudno (brudne łazienki, podłoga, kurz w pokojach). Wiele dam po przyjeździe do domów rodzinnych wieśniaczek zaczyna wizytę od sprzątnięcia (choć same nie sprzątaję własnych apartamentów). Przykładowo mówią: „Uderzyło mnie, że są tu takie warunki [...]. Piątka dzieci i dwa łóżka” (Roksana, sezon 5, odc. 3). „Nie wiedziałam, że mogę wytrzeć tony kurzu, wyrzucić tony śmieci i się przy tym nie zmęczyć” (Kristina, sezon 4, odc. 3). „Ja bym chciała, żebyś powąchał poduszkę” (Dorota, sezon 6, odc. 16).

W tylko kilku domach rodzin prowadzących nowoczesne gospodarstwa rolne panuje porządek. Podczas oglądania programu można odnieść wrażenie, że prezentowanym tu rodzinom na porządkowanie domu nie starcza czasu, bo jest on wypełniony wielogodzinną pracą w gospodarstwie rolnym i wychowywaniem dzieci.

Damy zamieszkują nowoczesne domy jednorodzinne lub luksusowe apartamenty zlokalizowane w centrach dużych miast Polski (zazwyczaj w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Poznaniu), starannie zaprojektowane przez architektów i modnie urządzone przez dekoratorów wnętrz. Na pierwszy plan w domu wysuwa się zazwyczaj kuchnia, wyposażona w drogie sprzęty, choć większość dam nie gotuje posiłków, ale korzysta z diet pudełkowych. Najwidoczniej kuchnia połączona z jadalnią (oraz zamieszczone wyposażenie) mają podkreślać wysoki status finansowy właścicielki lokum. Wnętrze kojarzy się z wypoczynkiem: są tu miękkie kanapy, ogromne łóżka, wielkie telewizory, masywne fotele. W apartamentach znajdują się ogromne szafy wyposażone w drogie ubrania. W łazience natomiast zamontowane są wanny, wokół których stoją kosmetyki i piany do kąpieli (mające kojarzyć się z pielęgnacją ciała, luksusem, erotyką). Wszystko jest nieskazitelnie czyste i nowe, widz może odnieść wrażenie, że ogląda niezamieszkałe wnętrza z drogiego katalogu. W domach i apartamentach zdaje się brakować przestrzeni dla innych członków rodziny, nawet gdy dama jest mężatką i/lub ma dzieci (choć jest pokój dziecięcy, to nie ma w nim śladów bytności dziecka). Nic więc dziwnego, że wieśniaczki, przyzwyczajone do trudnych warunków życiowych i lokalowych, czują się w domach dam bardzo niezręcznie. Mówią na przykład: „Nie mogę uwierzyć, wszystko zagraniczne [...]. Łazienka jak marzenie” (Karina, sezon 4, odc. 2). „Chciałabym choć na chwilę zobaczyć, jak żyje się w luksusie” (Katarzyna, sezon 5, odc. 6).

Zwracają uwagę na zdjęcia swych zmienniczek, przeważnie stojące w centralnym punkcie domu (na komodzie obok telewizora lub w sypialni), przedstawiające je na ekskluzywnych wakacjach – same lub w towarzystwie partnera albo przyjaciół, rzadziej dzieci, bo damy, choć zamożne, często pozostają samotne.

Rodzina i dzieci

Domy wieśniaczek są pełne życia rodzinnego. Prezentowane tu kobiety zazwyczaj są matkami kilkorga dzieci w różnym wieku, żyją w związkach formalnych (małżeń-

stwach) lub nieformalnych (konkubinatach), wymuszonych rozwodem w poprzednim związku. Ich partnerzy (mężowie) bywają niezaradni życiowo, wówczas głównym żywicielem rodziny jest kobieta, która dodatkowo wykonuje obowiązki domowe i pracuje na roli. Rzadziej pokazywane są gospodarstwa, w których oboje partnerzy pracują wspólnie i dzielą się obowiązkami domowymi. Świat kobiety wiejskiej jest zdecydowanie patriarchalny, mężczyźni wyznaczają zadania kobietom, choć sami ich nie wykonują. Kobiety upatrują sensu swego życia w macierzyństwie oraz wychowaniu dzieci. Mówią: „Mam sześcioro dzieci, męża, przez cały czas myślę tylko o dzieciach, żeby miały dobrze. Nieważne, co ja będę miała, ważne, żeby one miały dzieciństwo” (Karina, sezon 4, odc. 2). „Dzieci są całym moim światem. Mąż też, choć nie umiem tego okazywać” (Zuzia, sezon 5, odc. 3). „Jestem szczęśliwa, bo mam rodzinę i moje zwierzątka” (Halina, sezon 5, odc. 6). „Miłość mam, dzieci mam, są konie, są kury” (Żaneta, sezon 1, odc. 11). „Jestem normalną kobietą, nie mam swoich zachcianek ani potrzeb” (Marianna, sezon 4, odc. 5).

Dominuje typ kobiety tradycyjnej, matki wielodzietnej i opiekunki domowego ogniska, poświęcającej się dla dobra rodziny, zaniedbującej własne potrzeby, nie zawsze szczęśliwej, choć starającej się dać szczęście innym. Kobiety ze wsi darzą swoich partnerów życiowych/mężów głębokim uczuciem, jednak małżonkowie z powodu nadmiaru obowiązków domowych i gospodarczych rzadko mają czas na pielęgnowanie więzi. Zdarza się, że mężczyźni wykorzystują miłość i poświęcenie kobiet. W programach wielu zdrowych mężczyzn nie pracuje zawodowo ani na roli, zaś utrzymuje ich pracująca kobieta (Magda, sezon 4, odc. 3; Marianna, sezon 4, odc. 5; Paulina, sezon 6, odc. 5; Dorota, sezon 6, odc. 16). Wychowanie dzieci w środowisku wiejskim różni się od sposobu wychowania dzieci w mieście. W prezentowanych gospodarstwach dzieci starają się pomagać rodzicom w domowych obowiązkach, dużo czasu spędzają na świeżym powietrzu, opiekują się zwierzętami gospodarczymi lub domowymi. Nie uczestniczą w zajęciach pozaszkolnych, których nie ma w ich miejscu zamieszkania, chociaż starają się realizować własne pasje i marzenia. Rodzice marzą o ich wykształceniu, aby miały lepszą przyszłość niż oni. „Ja mam wykształcenie średnie, oczywiście bez matury. [...] Jedyne, o czym marzę, to to, żeby dzieci były wykształcone” (Aneta, sezon 5, odc. 7).

Damy, choć bogate i żyjące w luksusowych warunkach, rzadko mają rodzinę. Tylko w kilku odcinkach bohaterkami są kobiety wychowujące dziecko (dominuje tu jedynactwo, czasem w połączeniu z samotnym macierzyństwem). Czasem brak dziecka kompensuje im opieka nad małym pieskiem modnej rasy (którego traktują niczym dziecko). Można wytłumaczyć to dość młodym wiekiem prezentowanych bohaterek (często są to kobiety niespełna trzydziestoletnie lub młodsze) lub ich umiłowaniem życia skoncentrowanego na przyjemnościach. Wychowanie dzieci mogłoby zakłócać ten styl funkcjonowania (damy same są rozpieszczane przez życiowych

partnerów). Podczas zamiany ról czasem uświadamiają sobie swoją samotność i tak mówią o wieśniaczkach: „Ona całe bogactwo ma w domu, bo ma kochającą rodzinę” (Iza, sezon 6, odc. 13). „Pieniądze zawsze mogę zarobić. Ale miłość, rodzina, wsparcie” (Katarzyna, sezon 5, odc. 6). Damy podczas zamiany rodzin doskonale zajmują się dziećmi wieśniaczek, dla których spotkanie to wydaje się atrakcyjne. Dla dojrzewających dziewcząt są wzorem osobowotwórczym, mocno różniącym się od zapracowanej matki.

Zamożne damy żyją najczęściej w związkach partnerskich o charakterze formalnym lub nieformalnym, o egalitarnym podziale prac domowych (często również wykonywanych przez osoby i firmy świadczące tego typu usługi). Prezentowane tu pary/małżeństwa cechują przyjazne relacje, których kluczową część stanowi oddawanie się przyjemnościom. Mężczyźni starają się sprawiać damom radość różnego rodzaju podarunkami mającymi kojarzyć się z luksusem i nawiązywać do stereotypów kobiecości (biżuteria, kwiaty, bielizna) oraz budować erotyczne więzi. Przeważnie pracują na swój majątek, nigdy nie pozwalają się przy tym utrzymywać kobiecie (choć w paru odcinkach programu zdarzają się żony utrzymywane przez zamożnych mężczyzn).

Kategoria pracy i kariery

Praca jest istotną aktywnością człowieka rozumianą najczęściej jako działanie o charakterze fizycznym bądź intelektualnym, stanowiące źródło zaspokajania potrzeb materialnych i niematerialnych. Tak rozumianą pracę można podzielić na nieodpłatną pracę domową oraz pracę zawodową i karierę (wynikającą z pracy). Nieodpłatna praca domowa, dotycząca w przeważającej mierze kobiet*, definiowana jest przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) jako „czas spędzony na rutynowych pracach domowych, zakupach niezbędnych artykułów gospodarstwa domowego, opiece nad dziećmi, opiece nad osobami starszymi i innymi członkami gospodarstwa domowego oraz innymi nieodpłatnymi czynnościami związanymi z utrzymywaniem gospodarstwa domowego” (Kabza, 2022, s. 5). Praca zawodowa to inaczej rodzaj świadczenia wykonywanego przez pracownika na rzecz pracodawcy w ramach stosunku pracy (zob. *Praca – definicja według kodeksu pracy*), może stanowić wyłącznie formę utrzymania, pasję oraz przyczynek do konstruowania zawodowej kariery. Kariera w rozumieniu potocznym jest najczęściej konsekwencją pracy. Kariera wynika z mobilności pracownika, a przejawia się w osiągnięciu coraz wyższej pozycji zawodowej, co wiąże się ze zdobywaniem stanowisk, korzyści finansowo-materialnych oraz z rosnącym pre-

* Organizacja Narodów Zjednoczonych określa, że na świecie kobiety wykonują co najmniej dwa i pół razy więcej tego typu prac niż mężczyźni.

stiżem zawodowym (Pikuła, 2017). W analizowanym przekazie można zauważyć, że aktywność wieśniaczek związana jest z wykonywaniem pracy, dam zaś często z rozwojem własnych karier zawodowych.

Praca zarobkowa

Źródłem utrzymania kobiet ze wsi jest ich własna praca: ciężka, choć często mało opłacalna. Pracują one na roli (rzadko we własnym gospodarstwie), świadczą pomoc w gospodarstwach krewnych lub sąsiadów i otrzymują za to drobną zapłatę lub pożywienie. Gospodarstwa rolne i zwierzęta hodowlane prezentowane w programie są zadbane, choć brakuje sprzętu rolnego mogącego znacznie ułatwić pracę. Do prowadzenia gospodarstwa rolnego kobiety używają prymitywnych narzędzi ogrodniczych. Praca na roli stanowi przedłużenie codziennej nieodpłatnej pracy domowej kobiet i zajmuje im znaczną część dnia. Wieśniaczki wychowują dzieci, gotują obiady, przywożą rowerami lub autobusami zakupy, pomagają dzieciom w nauce, często również wykonują prace zarobkowe w zaprzyjaźnionych miejscach (najczęściej sklepach). Jedna z kobiet mówi: „Wstaję o piątej rano, szykuję się do pracy. Tutaj są krowy, trzeba posprzątać kupy, nakarmić króliki” (Lidia, sezon 7, odc. 1).

W emitowanym programie uwidaczniają się nierówności w podziale pracy pomiędzy kobietami a mężczyznami. Pomimo tego, że prace w gospodarstwie rolnym są bardzo ciężkie (np. wyrzucanie obornika łopatami, przekopywanie ziemi), wykonują je kobiety, mężczyźni zaś pouczają je oraz nadzorują. W środowisku wiejskim widać patriarchalne normy w podziale obowiązków domowych, transmitują je często starsze pokolenia mężczyzn i kobiet. Damy próbują zmieniać normy obyczajowe i propagują równość płci w podziale pracy, co nadaje programowi w tym zakresie aspekty niemal feministyczne. Jedna z dam mówi: „Ja się czuję wykorzystywana. Skoro jest facetem, to dźwiganie powinno sprawiać mu przyjemność” (Ania, sezon 6, odc. 9) i uświadamia narzeczonego wieśniaczki: „Dzisiaj będzie nieco inna praca. Trzeba tu wprowadzić pewne zmiany. Chodźcie, posprzątam podwórko i odnowimy stajnię. Tutaj musi się coś zmienić. Bartek musi znaleźć pracę, żeby odciążyć Anię, bo to on jest facetem”. Damy proponują mężczyznom nie tylko inny podział pracy na roli, lecz także w gospodarstwie domowym: zmywanie naczyń, gotowanie, pranie oraz opiekę nad dziećmi.

Damy prezentowane w programie pracują na swoje utrzymanie, starannie konstruują własne kariery, planują je systematycznie i osiągają wysokie dochody. Większość z nich wykonuje wolne zawody związane z prezentowaniem mody i ciała w social mediach. Czasem są to właścicielki firm eventowych, odzieżowych, turystycznych, samochodowych, salonów piękności czy medycyny estetycznej, pracujące przez większość dnia. Majątek dorobiły się same, często w młodym wieku. Znaczna grupa kobiet ma wyższe wykształcenie, choć nie pracuje w wyuczonym

zawodzie. Praca jest ich pasją, którą nieustannie rozwijają, oraz sposobem na finansową niezależność i realizację marzeń, co często podkreślają w swych wypowiedziach: „To jest mój żywioł, moja energia. To są pieniądze, około 30 tysięcy miesięcznie” (Laindia, sezon 7, odc. 3). „Kariere zaczęła 7 lat temu, codziennie bierze udział w pokazach. Dwie godziny dziennie zajmuje jej make up z włosami” (Monika, sezon 4, odc. 1).

Kobiety mają własne konta i same dysponują zarobionymi pieniędzmi. Równoprawnienie w zakresie podziału prac domowych i zawodowych jest tu w pełni widoczne i dopełnia starannie kreowany wizerunek damy. Chociaż praca wydaje się lekka i przyjemna, po zamianie ról wieśniaczki przekonują się, że rzeczywistość jest inna. Ciało w przypadku dam okazuje się zawodowym kapitałem, a troska o nie – inwestycją w konstruowanie własnej kariery.

Czas wolny

Czas wolny w pedagogice społecznej to jedna z istotnych sfer życia człowieka, oprócz pracy i zaspokajania potrzeb fizjologicznych. Najczęściej definiuje się go jako czas będący do swobodnej dyspozycji jednostki po wypełnieniu obowiązków zawodowych i rodzinnych wynikających z podejmowanych ról społecznych. W stylu życia współczesnych Polaków jest to ok. ¼ doby, choć sposób organizacji czasu wolnego zależy od wspomnianych uwarunkowań oraz zasobności człowieka (Orłowska, 2020). W prezentowanym programie widać zróżnicowanie aktywności w czasie wolnym.

Kobiety na wsi prawie nie mają wolnego czasu ze względu na trudy pracy w gospodarstwie domowym, wykonywanie prac niskopłatnych, niski status materialny i związaną z nim konieczność permanentnego oszczędzania niemal na wszystkim. Nie mogą liczyć na pomoc instytucjonalną lub pozainstytucjonalną w opiece nad dziećmi, większość z nich pomaga starzejącym się rodzicom oraz krewnym. Uczestniczka mówi: „Relaksujemy się, zbierając ziemniaki. Tu jest inne życie niż w mieście” (mama Marioli, sezon 1, odc. 12).

Na wypoczynek brakuje im czasu, choć starają się celebrować święta rodzinne, np. urodziny i imieniny domowników. Wiosną i latem odbywają się spotkania sąsiedzkie przy ognisku oraz grillu, będące często formą podziękowania za pomoc w gospodarstwie lub zakończeniem żniw. Kobiety nieliczne wolne chwile spędzają z rodziną, w towarzystwie męża i dzieci, czasem także rodzeństwa i rodziców. Oddają się prostym przyjemnościom na łonie natury: kąpią się w jeziorze lub rzece, wędkują, zbierają grzyby, jeżdżą konno. Wielokrotnie podkreślają, że w życiu na wsi podoba im się cisza i spokój. Dużą atrakcją na wsi są dożynki, czyli święta ludowe połączone z obrzędami dziękczynnymi na zakończenie żniw oraz prac polowych, odbywające się najczęściej w soboty lub niedziele. Dożynkom towarzyszą liczne wydarzenia kulturalne

oraz artystyczne. Dominuje tu kultura popularna, masowa, wielką atrakcją są dyskoteki i koncerty disco-polo. Kobiety nie zajmują się w wolnym czasie pielęgnacją ciała, gdyż brak im takiego nawyku, a jego wygląd nie stanowi ich kapitału ekonomicznego. Mimo to jedna z kobiet stwierdza: „Chciałabym choć raz poczuć się damą, chodzić umalowana, wyszykowana” (Anna, sezon 7, odc. 9). Częstym motywem skłaniającym kobiety wiejskie do uczestnictwa w programie jest właśnie możliwość kilkudniowego odpoczynku, zadbania o wygląd i zwiedzenia przestrzeni miejskiej. Uwidaczniające się potrzeby kulturalne nie są jednak zaspokojone, gdyż odbiegają od skomercjalizowanej formuły programu. Pobyt w mieście ogranicza się do zwiedzania modnych restauracji i salonów medycyny estetycznej, ale nie zabytków czy interesujących miejsc w przestrzeni publicznej.

Damy poza pracą zawodową nie mają innych obowiązków, toteż po jej wykonaniu mają wolny czas, który w większości przeznaczają na oddawanie się przyjemnościom, pielęgnacji ciała oraz luksusowym zakupom. Ciało dla damy bywa narzędziem pracy, więc tę formę spędzania czasu można także potraktować jako inwestycję: „Zawsze znajdę czas, by zadbać o siebie. Na fryzjera miesięcznie wydaję cztery tysiące” (Kristina, sezon 4, odc. 4). „Całe moje ciało kosztowało równowartość drogiego samochodu” (Karolina, sezon 7, odc. 10). „Pieniądze szczęścia nie dają, ale zakupy – owszem” (Dagmara, sezon 1, odc. 11). Inne aktywności dam obejmują ruch i są to zazwyczaj taniec, gimnastyka, siłownia. Relaks pojmowany jest tu jako oddawanie się przyjemnościom cielesnym związanym z jedzeniem lub kojarzającym się z seksem: celebrowanie posiłków w drogich restauracjach zlokalizowanych w centrach dużych miast, niekonwencjonalne formy jedzenia (zlizywanie ze szklanych blatów, sushi spożywane z nagiego męskiego ciała, itp.). Nadawcy przekazu wykorzystują komercyjnie ideę feminizmu i podkreślają w ten sposób, że kobietom przysługują te same prawa, co mężczyznom (mamy tu dla odmiany utowarowanie męskiego ciała). Egzotyczne są także zainteresowania dam: ezoteryka, chiromancja, numerologia, utożsamiane tu z rozwojem osobistym. Pomimo pokaźnego budżetu damy nie uczestniczą w kulturze, nie chodzą do filharmonii, teatru, muzeum czy choćby do kina. W ich domach nie ma dzieł sztuki, instrumentów muzycznych ani biblioteczek z książkami.

Podsumowanie i wnioski

Program *Damy i Wieśniaczki* ukazuje stereotypowy obraz środowiska wiejskiego i miejskiego i żyjących w nim kobiet, a także narzuca takie znaczenia kobiecości odbiorcom. Syntetyczne podsumowanie wyłonionych dyskursów odnoszących się do poszczególnych kategorii pojęciowych tworzących ramy teoretyczne badania zamieszczono w tabeli nr 1.

Tabela 1

Dyskursy wyłonione w badaniach w zależności od kategorii pojęciowych

Kategorie pedagogiczne (ramy pojęciowe)	Dyskursy wyróżnione w badaniach
Tożsamość (być damą, być wieśniaczką)	Dama – zamożność i przyjemność, nowobogactwo, ciało doskonałe, chirurgia plastyczna, medycyna estetyczna, epatowanie seksualnością, pogoń za modą, wieczna młodość i walka z oznakami starości. Wieśniaczka – zaniedbanie, bieda, ciało nieadekwatne, ciało naturalne, ciało staromodne, nienadążanie (bycie w tyle), ciało pulchne.
Dom rodzinny	Wieśniaczka – zaniedbanie, niechlujstwo (brud), bieda, praca nieodpłatna. Dama – luksus, modna architektura, nieskazitelna czystość, przestrzeń, chłód, samotność.
Rodzina i dziecko	Wieśniaczka – kobieta-Atlas (siłaczka): wielodzietna matka, pracująca na roli i w domu, organizująca życie domowników, zaradna, patriarchalna rodzina, macierzyństwo rozumiane jako misja i powołanie kobiety, normalizacja poświęcania się dla dobra rodziny. Dama – kobieta luksusowa, równouprawnienie płci w zakresie podziału obowiązków, finansowa niezależność, kobieta zdobywana i uwodzona przez mężczyznę, tęsknota za macierzyństwem, bezdzietność kompensowana (pańcia z pieskiem w kubraczku), bogate życie towarzyskie w luksusie.
Praca zawodowa i kariera	Wieśniaczka – ciężka, niskopłatna praca fizyczna, nieodpłatna praca na rzecz rodziny, dobra rolniczka, zaradna, biedna gospodyni domowa. Dama – lekka i przyjemna praca, błyskawiczna kariera, realizacja pasji i marzeń, niezależność zawodowa, piękne ciało jako zawodowy kapitał, równowaga pomiędzy pracą a wypoczynkiem.
Czas wolny	Wieśniaczka – pielęgnacja więzi rodzinnych i sąsiedzkich, celebrowanie tradycji i obrzędów środowiskowych, ludowa zabawa. Dama – konsumpcjonizm i luksus, rozbudzanie pragnień, nietuzinkowość, celebrowanie próżności.

Źródło: Badania własne, N=101 (suma analizowanych odcinków).

W podsumowaniu tych dyskursów można zauważyć, że grupą dominującą, której zachowania prezentowane są jako normalne, nadawca czyni damy. Przypisuje im wartości, ku którym mają dążyć wieśniaczki (upiększania ciała, robienia kariery, koncentracji na sobie itp.). Kobiety pochodzące ze wsi wydają się w programie stygmatyzowane, gdyż nie przystają do kulturowo narzuconych wzorów piękna, a celem programu (choć wyłonionym w przekazie niejawnym) jest dostosowanie ich ciała do obowiązującego kanonu urody. Natomiast damy, choć pozornie eleganckie, bywają stygmatyzowane za przesadne epatowanie seksualnością i przedstawiane jako infantylne, próżne i oddające się przyjemnościom. Odczuwają przy tym swą nieadekwatność (nieprzystosowanie do norm społecznych i kulturowych) w sferze życia rodzinnego, ponieważ rezygnują z tradycyjnego małżeństwa i macierzyństwa, choć częściowo kompensują je bogatym życiem towarzyskim i karierą zawodową. W rezultacie przekaz pozostaje często sprzeczny i niespójny, pełny paradoksów, stereotypów płciowych i zawłaszczonych znaczeń, oscyluje pomiędzy seksizmem a komercyjnie pojmowanym feminizmem. Przekaz ten jednakże stanowi ofertę wzorów socjalizacyjnych i edukacyjnych przekazywanych odbiorcom.

Bibliografia

- Bourdieu, P., Passeron, J. P. (1990). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage Publications.
- Dymnicka, M. (2013). *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gaze, M. (2015). Językowy obraz wieśniaka we współczesnej polszczyźnie. *Studia Obszarów Wiejskich*, 40, 181–187. DOI: 10.7163/SOW.40.13.
- Gorlach, K. (2004). *Socjologia obszarów wiejskich: Problemy i perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gromkowska, A. (2002). *Kobiecość w kulturze globalnej – rekonstrukcje i reprezentacje*. Poznań: Wydawnictwo Wolumin.
- Jabłońska, B. (2013). Krytyczna analiza dyskursu w świetle założeń socjologii fenomenologicznej (dylematy teoretyczno-metodologiczne). *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 1(9), 48–61.
- Juszczyk, S. (2013). *Badania jakościowe w naukach społecznych: Szkice metodologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kabza, M. (2022). *Ogromna wartość pracy nieodpłatnej kobiet*. Pobrane z: <https://for-sal.pl/gospodarka/artykuly/8379337,ogromna-wartosc-nieodplatnej-pracy-kobiet>.
- Konarzewski, K. (2000). *Jak uprawiać badania oświatowe: Metodologia praktyczna*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

-
- Kozioł, J. J. (2010). Ludzie w mieście – Miasto w ludziach. W: P. Czech, M. Banaszekiewicz, P. Winkowski (red.), *Miasto: Między przestrzenią a koncepcją przestrzeni* (ss. 25–37). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Krzecińska-Żach, B. (2007). *Pedagogika rodziny: Przewodnik do ćwiczeń*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Kwieciński, Z. (2002). *Bezbronni: Odpad szkolny na wsi*. Toruń: Wydawnictwo Edytor.
- Ładyżyński, A. (2017). Dom rodzinny jako kategoria pedagogiczna. W: A. Ładyżyński, M. Piotrowska, M. Kasprzak (red.), *Dom rodzinny w doświadczeniu (auto)biograficznym* (ss. 10–18). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Matyjas, B. (2012). *Dzieciństwo na wsi: Warunki życia i edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Matyjas, B. (2019). Środowisko wiejskie jako przestrzeń edukacji szkolnej dzieci. *Pedagogika Społeczna*, 3(73), 325–339. DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2019.3.23.
- Melosik, Z. (1996). *Tożsamość, ciało i władza: Teksty kulturowe jako (kon)teksty pedagogiczne*. Poznań – Toruń: Wydawnictwo Edytor.
- Melosik, Z. (2013). *Kultura popularna i tożsamość młodzieży: W niewoli władzy i wolności*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Orłowska, M. (2020). Czas wolny jako środowisko życia. W: J. Madalińska-Michalak, A. Wilkomirska (red.), *Pedagogika i edukacja wobec kryzysu zaufania, wspólnotowości i autonomii* (ss. 425–431). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pikuła, N. G. (2017). Czynniki różnicujące przebieg kariery zawodowej kobiet i mężczyzn – z perspektywy osób starszych. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 2(78), 90–106.
- Praca – definicja według kodeksu pracy*. Pobrane z: <https://lexplay.pl/czym-jest-praca-w-swietle-przepisow-prawa-pracy>.
- Prokopska, A., Matyka, A. (2017). Miasto jako organizm przyjazny człowiekowi. *Budownictwo i Architektura*, 16(1), 165–174. DOI: 10.24358/Bud-Arch_17_161_14.
- Rubacha, K. (2016). *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Słownik Języka Polskiego*. Miastowy [hasło]. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/miastowy>.
- Słownik Języka Polskiego*. Nowobogacki [hasło]. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/nobogacki>.
- Surowiec, M., Wilczyńska, K., Orłot, N., Waszkiewicz, N. (2018). Obraz kobiecego ciała a wizerunek kreowany przez media. *Neuropsychiatria: Przegląd Kliniczny*, 10(2–3), 74–79. DOI: 10.24292/01.NP.1023300918.4.
- Szopa, B. (2012). Ubóstwo na przykładzie Polski. W: B. Szopa (red.), *Wokół zagadnień ubóstwa i bogactwa* (ss. 7–13). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.

Wikipedia. Nowobogactwo [hasło]. Pobrane z <https://pl.wiktionary.org/wiki/nowobogactwo>.

Zaworska-Nikoniuk, D. (2008). *Wzory kobiecości i męskości w polskiej prasie dla kobiet XXI wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.